

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA DINIY O‘ZLASHMALARNING LINGVOKOGNITIV VA LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI

Oybonu Tuxtasinova

Andijon davlat chet tillari instituti 2-kurs magistranti

Kirish

Globalizatsiya va madaniy aloqalarning kuchayishi bilan tillararo o‘zlashmalar ko‘lami ortib bormoqda. Xususan, diniy terminlar va tushunchalar turli tillar madaniyatida muhim o‘rin tutadi. Ingliz va o‘zbek tillarida diniy o‘zlashmalarni lingvokognitiv va lingvokulturologik nuqtai nazardan o‘rganish orqali ikki til o‘rtasidagi madaniy hamda ma'naviy bog‘liqlikni aniqlash mumkin. Ushbu maqolada diniy o‘zlashmalarning shakllanishi, ularning kognitiv asoslari va madaniyatda tutgan o‘rni tahlil qilinadi.

Ma'lumki, olamning lisoniy manzarasi tahlilida insonni tafakkurga oid milliy madaniy unsurlardan holi tarzda tasavvur qilib bo‘lmaydi. Bugungi kunda, tilshunoslik ilmida yangi sohalarning vujudga kelishi matn, til muammolari bilan bog‘liq masalalarning yechimini topishda katta samara bermoqda. Jumladan, hozirgi kun tilshunoslari semantika, kognitologiya, lingvokulturologiya, psixolingvistika, sotsiolingvistika kabi ko‘plab til o‘rganishga oid yangi yo‘nalishlarga tayanib ish ko‘rmoqdalar. Shulardan eng dolzarb ahamiyatga ega bo‘lganlaridan biri, “til va madaniyatning uzviy aloqadorligini, uning shakllanishi va rivojlanishini o‘zida aks ettiradigan hodisalar - til va madaniyatni birgalikda o‘rganadigan alohida ilmiy soha - lingvokulturologiyadir” [4, 15]. Insonning bilish faoliyati bilan shug‘ullanadigan kognitiv lingvistikaning markaziy tushunchalaridan biri bo‘lgan “konsept” atamasi lingvokulturologiyada ko‘p qo‘llaniladigan unsur ekanligi, P. Dilbarxon Abdullajon qizining “Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi” maqolasida ko‘rsatib o‘tilgan [3, 78]. Kognitiv tilshunoslik – til va ong o‘rtasidagi munosabatlar muammolarini, dunyoni konseptualashtirish va turkumlashtirishda tilning rolini, kognitiv jarayonlarda va inson tajribasini umumlashtirishda, insonning individual kognitiv qobiliyatlari bilan bog‘liqligini, til va ularning o‘zaro shakllarini o‘rganadigan tilshunoslik yo‘nalishi. Turkumlashtirish deganda olingan bilimlarni tartibga solish jarayoni tushuniladi, ya‘ni yangi bilimlarni inson ongida mavjud bo‘lgan ma‘lum sarlavhalar bo‘yicha taqsimlash va ko‘pincha bu shaxs ona tili bo‘lgan til toifalari bilan belgilanadi. Konseptualizatsiya – bu real yoki xayoliy olamning ba‘zi bir hodisasining kognitiv xususiyatlari to‘plamini aniqlash jarayoni bo‘lib, ular insonga ushbu hodisa haqida biroz aniqlangan tushuncha va g‘oyaga ega bo‘lish, yoda tutish va yangi ma‘lumotlar bilan to‘ldirish imkonini beradi va uni boshqa hodisalardan ajrata oladi. Umuman olganda, kognitivizm – bu fikrlash jarayonlarini boshqaradigan, umumiy tamoyillarni o‘rganishni birlashtirgan fanlar majmuidir. Shunday qilib, til fikrlash jarayonlariga kirish vositasi sifatida taqdim etiladi.

Kognitiv tilshunoslikning rasmiy “tug‘ilishi” 1989-yil bahorida bo‘lib o‘tgan Xalqaro lingvistik simpoziumga to‘g‘ri keladi. Germaniyaning Duisburg shahrida kognitiv tilshunoslik

bo'yicha birinchi xalqaro konferensiya bo'ldi. Simpozium ishtirokchilari Xalqaro kognitiv tilshunoslik assotsiatsiyasini tuzdilar. (International Cognitive Linguistics Association), kognitiv lingvistika jurnaliga asos solgan va kognitiv tilshunoslik tadqiqotlari monografiyalari seriyasini yaratgan, keyinchalik ushbu yo'nalishning taniqli vakillarining asarlarini nashr etgan. Biroq, mohiyatiga ko'ra, kognitiv lingvistika avvalroq va 1980-yillarning oxirlarida paydo bo'lgan, bu uning tug'ilgan davri emas, balki gullagan davri, tegishli mafkura ruhida yaratilgan ko'plab asarlar nashr etilgan davr. Kognitiv tilshunoslikda biz til va tafakkur o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganishning yangi bosqichini ko'ramiz, bu muammo asosan rus nazariy tilshunosligiga xosdir. Bunday tadqiqotlarni P. Brok, K. Vernik, I. M. Sechenov, V. M. Bekhterev, I. P. Pavlov va boshqalar boshlashgan. Kognitiv tilshunoslikning hozirgi kungacha aniqlangan quyidagi yo'nalishlarini ko'rishimiz mumkin: Kulturologik – madaniyat elementlari sifatidagi tushunchalarni turli fanlar ma'lumotlari asosida o'rganish. Bunday tadqiqotlar odatda de-fakto fanlararo bo'lib, faqat tilshunoslik bilan bog'liq emas, ular tilshunoslar tomonidan amalga oshirilishi mumkin, bu bizga ushbu yondashuvni kognitiv tilshunoslik doirasida ko'rib chiqishga imkon beradi, bu holda til faqat tushunchalar haqidagi bilim manbalaridan biri sifatida ishlaydi, masalan konseptsiyani tavsiflash uchun ushbu tushunchani nomlovchi so'zning etimologiyasi haqidagi ma'lumotlardan foydalaniladi.

Ushbu sohalarning har birini zamonaviy tilshunoslikda allaqachon yetarlicha shakllangan deb hisoblash mumkin, ularning barchasi o'ziga xos uslubiy tamoyillarga ega, ularning barchasi birinchi navbatda tushunchaning ong birligi sifatidagi nazariy g'oyasi bilan birlashtirgan va ularning barchasida o'z tarafdorlari bor, kognitiv tilshunoslar, ular juda taniqli ilmiy maktablar tomonidan ifodalanadi. Charlz Fillmor, Jorj Lakoff, Ronald Langaker, Leonard Talmi, Aleksandr Kibrik kabi mashhur kognitiv tilshunoslar ushbu sohalar ustida ko'plab ilmiy ishlar olib borganlar.

Tilshunoslikda ko'p qirrali tushunchalardan biri konsept lotin tilidagi “konceptus” so'zining so'zma-so'z tarjimasi bo'lib, XX asrning birinchi choragida rus faylasufi S. Askaldov tomonidan ilmiy munosabatga kiritilgan. O'tgan asrning 80-yillarigacha tushuncha so'ziga sinonim sifatida ishlatilgan bo'lsa, 90-yillardan boshlab qo'llanila boshladi, bugungi kunda esa keng qamrovga ega ekanligini kuzatish mumkin. Shuningdek, konsept termini matematik logika, madaniyatshunoslik, psixologiya kabi fanlarda ham faol qo'llanilmoqda. Y. S. Kubryakova ta'kidlaganidek, “konsept” termini tafakkur, anglash, ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash kabi muammolar bilan shug'ullanuvchi kognitiv psixologiya hamda kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya fanlari uchun “soyabon” vazifasini o'taydi. Til inson ongida konseptni ifodalovchi va shakllantiruvchi vositalardan biridir. Konsept inson aqliy dunyosidagi madaniyatning asosiy yacheykasidir. Konseptlar inson ongida nafaqat so'zning lug'aviy ma'nolari asosida, balki shaxsiy hamda butun bir xalqning madaniy-tarixiy tajribasidan kelib chiqib paydo bo'ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kognitiv tilshunoslik obykti inson ongi, tafakkuri va uning mental jarayon va holatlarini birgalikda o`rganish bilan shug`ullanuvchi alohida ilmiy soha sanaladi. U anglash va bilimlar, inson faoliyati davomida olamni anglash jarayonlari haqidagi fandır. Kognitiv tilshunoslikning tayanch tushunchalaridan biri bu konsept hisoblanadi. Konseptlar xalqning ongida jamoa merosi sifatida, uning ma`naviy mulki, madaniyati sifatida namoyon bo`ladi. Aynan jamoa ongi (fikri) konseptning yashovchanligini ta`minlovchi muhim vositalardan biri sanaladi. Ko`rib chiqilgan tahlillar natijasida shuni aytish mumkinki, ikkala madaniyatda ham to`y konsepti muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Ingliz urf-odatlarining bajarilishiga qat`iy turishi, o`zbek milliy urf-odatlari o`z o`rnini yo`qotmaganligi bilan ajralib turadi. To`y konsepti juda keng tushuncha bo`lib, lisoniy manzarada turli leksik, paremiologik va sintaktik vositalarni ham o`z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. N. Qurbonnazarovanning Surxondaryo vohasi to`y marosimi etnografizmlarining semantik va lingvomadaniy tadqiqi. - Termiz, 2021. - B - 15.
2. O`zbek tilining izohli lug`ati. 5 jildlik. 4-jild. - Toshkent: O`zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. - 608 bet- 229b.
3. Pirnazarova D. A. (2022). Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi. Tafakkur manzili, (146-148 b).